Ladislav Tajovský

SPOJENÉ STÁTY NA CESTĚ K MARSHALLOVU PLÁNU

Kopp

Adéle

Spojené státy na cestě k Marshallovu plánu

Ladislav Tajovský

Kopp nakladatelství
České Budějovice, 2014

Spojené státy na cestě k Marshallovu plánu

© Ladislav Tajovský, 2013

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této knihy nesmí být reprodukována, skladována ve vyhledávacím systému nebo předávána v jakékoli formě nebo jakýmkoli prostředkem elektronickým, mechanickým, fotokopírováním, nahráváním nebo jinak bez předchozího svolení vydavatele.

První vydání, 2014
Převod do elektronické podoby Petr Řepík
Vydalo nakladatelství KOPP,
Šumavská 3, 370 01 České Budějovice,
tel.: 386 460 474,
e-mail: knihy@kopp.cz;
Internet: www.kopp.cz

ISBN 978-80-7232-461-3

Obsah

ÚVOD **7**

1. Evropské uspořádání po roce 1945 ..... **11**

1. 1. Spojené státy a Evropa 12
1. 2. Zhroucení postupimských iluzí 14
1. 3. Vztah USA – SSSR 16
1. 4. Projevy konfrontace 19
1. 5. Zahraniční politika USA na přelomu let 1945/46 20

2. Konec spojenectví **23**

2. 1. Vyostření sovětského postoje a americká reakce 23
2. 2. Churchillův projev ve Fultonu 26
2. 3. Útok ze SSSR 28

3. Containment **31**

3. 1. Kennan a dlouhý telegram 32
3. 2. Nová politika 36
3. 3. Matthewsovo memorandum 37
3. 4. Kennan vítězící 39
3. 5. Studie J. F. Dullese 40
3. 6. Cliffordova zpráva 41

4. Počátky konfliktu na evropském kontinentu **43**

4. 1. Německá otázka 43
4. 2. Německo jako bojiště studené války 46
4. 3. Konec Postupimi 50

5. Trumanova doktrína **53**

5. 1. Vyhrocení situace ve Středomoří 53
5. 2. USA na přelomu let 1946/47 55
5. 3. Řecká krize a postoj Velké Británie 61
5. 4. Trumanovo vystoupení v Kongresu 66

6. Obnova Evropy do roku 1947 73

6. 1. Pomoc USA do roku 1947 74
6. 2. Evropa před Marshallovým plánem 76
6. 3. Spor o budoucí podobu Evropy 80

7. Vláda USA na cestě k Harvardu 83

7. 1. H. Hoover a jeho zpráva 86
7. 2. Zprávy PPS 88
7. 3. Aktivity D. Achesona 92
7. 4. Claytonova memoranda 95

8. Marshallovo rozhodnutí 99

8. 1. Problémy s veřejným míněním a Kongresem 100
8. 2. Porada na ministerstvu zahraničí 103
8. 3. Projev z 5. června 105

Závěr 111

Seznam použité literatury 115

ÚVOD

Druhá světová válka přinesla celému světu a evropskému kontinentu útrapy takového rozsahu a charakteru, že neponechala většinu populace na pochybách v otázce, jaký systém fungování vztahů mezi národy si přát do budoucna, resp. jakou jeho podobu definitivně, po zkušenostech z posledních minimálně třiceti let, odmítnout. Už dvě generace po sobě byly konfrontovány se světovým řádem, jehož opakovaná zhroucení přinesla smrt a utrpení desítkám milionů z nich a který při uvažování ve známých perspektivách neskýtal ani do dalších let příliš radostné vyhlídky.

Druhá světová válka byla vyvrcholením éry naprosté dominance politického uspořádání lidské společnosti, jehož hlavním stavebním kamenem z mezinárodního hlediska byl národní stát. Právě ten, coby ideální forma organizace sám o sobě, a zejména jeho zájmy, byl zároveň vrcholným a nezpochybnitelným cílem veškerých politických i ekonomických kroků reprezentantů téměř bez výjimky všech existujících zemí; u tzv. velmocí schopných těchto cílů reálně dosahovat, toto tvrzení platilo absolutně. První polovina dvacátého století tak byla obdobím evidentní převahy separátních pokusů o zabezpečení politické, hospodářské a vojenské rovnováhy, princip kooperace byl po naivních, idealistických pokusech z období konce druhého desetiletí odsunut do suterénu instrumentaria mezinárodních vztahů.

Mezinárodní systém se zároveň nacházel v situaci, která nebyla sice v žádném případě bezprecedentní, ale jež byla z dlouhodobého hlediska neudržitelná. Toto stadium vývoje mezinárodních vztahů je z čistě politického pohledu nejlépe charakterizovatelné absencí dominantní mocnosti či mocností, které by v krizových okamžicích sehrály úlohu kotvy, pilíře a vůdce systému zároveň.

Na rovině ekonomické a politické je meziválečné období typické na jedné straně absolutizací národních zájmů na jedné a faktickým bezvládím na druhé straně. Mezinárodní systém jakoby samospádem řítil do propasti, aniž by existovala relevantní uvědomělá síla schopná a ochotná tomuto trendu čelit. Parametry systému však byly nastaveny takovým způsobem, že chyběly mechanismy (připustíme-li vůbec,

---

Tento text vznikl v rámci projektu institucionální podpory NF VŠE v Praze (VŠE IP 500040).

že je jejich dlouhodobá existence možná), které by byly s to dominantní mocnost (či mocnosti) a zejména její úlohu reálně substituovat.

Nejviditelnějším výsledkem rozkladu mezinárodního ekonomického systému pak v meziválečném období byla Velká hospodářská krize a zejména fakt, že ani její fatální dopady nedovedly ani nejsilnější země světa přivést ke koordinovanému postupu.[1] Jednotlivé státy používaly při snaze vymanit se z nejpalčivějších hospodářských problémů moderní historie z velké většiny politiku „beggar-thy-neighbour", a to v její extrémní podobě, která kritickou situaci, když už ne přímo zhoršovala, tak rozhodně přinejlepším prolongovala. Z dnešního pohledu lze skutečně akceptovat tvrzení, že možná rozhodujícím faktorem, který přispěl k tomu, že krize třicátých let měla tak zásadní celosvětové dopady, byl souběh systémového a částečně též technologického skoku ve světovém hospodářství. Velká Británie coby dosavadní hegemona se svou tradicí liberální politiky ztratila své pozice a Spojené státy americké v této době prosazovaly hospodářskou politiku vycházející ze zcela jiných než liberálních pozic. V situaci krize takových rozměrů, v jakých eskalovala na počátku třicátých let, pak odklon od zbytků racionální politiky znamenal celospolečenský rozklad globálních rozměrů s fatálními politickými důsledky.

Obdobný vývoj zaznamenal i mezinárodní systém, z jehož analýzy vyšel realistický koncept mezinárodních vztahů.[2] Analogie s destrukcí světového ekonomického řádu je více než zřejmá a implicitně bude obsažena v celém dalším textu.

Druhá světová válka z tohoto pohledu nijak závažným způsobem nevybočovala z logiky vývoje posledních desetiletí. Byla opět vyvrcholením soupeření mezi jednotlivými národními státy a jejich aspiracemi; k jejich naplnění bojující strany použily - jako téměř vždy v historii - všechny dostupné možnosti a nástroje. Rozdíl spočíval v tom, že vzhledem k rozvinutosti společností, jež stály v čele proti sobě vytvořených táborů, disponovaly soupeřící strany takovými prostředky, které přímo ohrožovaly fyzickou existenci protivníka jako takovou; s postupem času a objevením a vyzkoušením jaderné pumy získaly vedoucí státy zbraň, jejíž použití by zpochybnilo možnost přežití nejen strany potenciálně poražené, ale i vítězné. Právě tento fakt byl jedním z charakteristických rysů tzv. studené války, která tak

1 Blíže k tomuto pohledu na Velkou hospodářskou krizi viz klasické dílo Charlese P. Kindlebergera *The World in Depression 1929 – 1939.*

2 Viz např. Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919 – 1939: An Introduction to the Study of International Relations;* Edward H. Carr, *Conditions of Peace;* Edward H. Carr, *International Relations Between the Two World Wars (1919 – 1939).*

byla konfliktem z historického hlediska kvalitativně odlišným a jejíž vedení tudíž vyžadovalo jiné důrazy související s nutností reformulace stávajících konceptů vedení válečných operací. Hrozba sebezničením i v případě vítězství dala mezinárodním vztahům zcela nový rozměr; byla dědictvím války, která byla právě z tohoto důvodu završením celé historické etapy.

Druhá světová válka byla výjimečnou událostí díky svým přímým a okamžitým důsledkům. Jednak vzhledem k bezprostřednímu vlivu na každodenní životní podmínky civilistů, jednak díky skutečné a v některých případech i realizované hrozbě likvidace obrovských skupin obyvatelstva.

Navíc již téměř od počátku konfliktu bylo evidentní, že role přidělené jednotlivým aktérům více než kdy jindy podléhají čistě mocenskému kalkulu bez elementární vazby na společně sdílené hodnoty. Dávno před utichnutím bojů bylo zřetelné vytváření dvou bloků, jejichž čelným politickým představitelům (aspoň některým) bylo jasné, že po odeznění válečného pragmatismu a z něj vyplývajícího partnerství budou karty rozdávány znovu a takřka jistě úplně jinak.

Stále jednoznačněji se konstituovaly dva ideologicky, zájmově a mocensky naprosto antagonistické bloky, které se po porážce společného nepřítele stále ostřeji vymezovaly vůči sobě a jejichž cíle byly tak odlišné,[3] jak jen mohly být. Bývalí spojenci se tak s mimořádnou rychlostí postavili do čela soupeřících táborů a poté, co tento jejich antagonismus začal determinovat organizaci mezinárodního řádu, ocitl se svět uprostřed studené války, globálního konfliktu zásadně odlišného od všech předchozích.[4]

Lavírování mezi studenou válkou, horkým mírem a hrozbou vypuknutí nového světového ozbrojeného střetu bylo symptomatické pro následující zhruba čtyři desetiletí, během nichž prošel nově nastolený mezinárodní řád množstvím těžkých zkoušek, z nichž však téměř vždy vyšel co do své stability posílen. Jako každý konflikt měla i studená válka své vítěze a poražené, ačkoliv díky jejímu odlišnému charakteru nebylo zcela zřetelné, jakým způsobem budou moci vítězové využívat nově získaných pozic.

Cílem tohoto textu je popsat právě okolnosti nastolování nového poválečného pořádku na evropském kontinentu, resp. hospodářské, politické a bezpečnostní

3 Kissinger, H., *Umění diplomacie,* Praha 1996, s. 436.
4 Luňák, P., *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce, Praha 1997*, s. 9.

pozadí počátků studené války. Jako formativní a svého druhu neoddělitelná součást nového konfliktu pak bude zdůrazněno propojení s procesem hospodářské obnovy a s počátky politickoekonomické integrace západní Evropy na přelomu čtvrtého a pátého desetiletí dvacátého století.

1. Evropské uspořádání po roce 1945

Koalici vycházející z Atlantické charty a reagující na aktuální nacistickou hrozbu spojoval de facto pouze společný nepřítel. Ačkoliv jsou z historie známy příklady, kdy i takové pouto může být mimořádně silné a přetrvat i po odeznění konfliktu, v drtivé většině případů je spojenectví utvořené ad hoc s jedním konkrétním cílem vázané čistě na jeho naplnění. Po jeho dosažení se dosavadní vazby velmi rychle rozvolňují a postupem času úplně degenerují.

Stejně tak ani v rámci protifašistická koalice, která po svém definitivním dotvoření na přelomu let 1941 a 1942 získávala na bojištích stále větší převahu, nepanoval jednoznačný názor na poválečné uspořádání mezinárodních vztahů. Už jen při pohledu na složení Velké aliance je evidentní, že rozpory ohledně budoucího vývoje musely být naprosto zásadní. Winston Churchill, ministerský předseda Spojeného království, člena protihitlerovské koalice, si již v roce 1943 zapsal do svých deníků poznámku, že není pochyb o tom, kdo je budoucím nepřítelem demokracie číslo jedna. Ještě o dva roky dříve, v reakci na útok Hitlerovy armády na Sovětský svaz, prohlásil missourský senátor a pozdější prezident Harry Truman: „Když vítězí Německo, pomůžeme Rusku; kdyby vítězilo Rusko, pomůžeme Německu.“[5]

Neshody však netrvaly pouze mezi Sovětským svazem na straně jedné a ostatními – v pozdějším smyslu toho slova západními - spojenci na straně druhé. Hluboká názorová propast zela dokonce i uvnitř politických reprezentací jednotlivých členů koalice. Co bylo hlavní příčinou těchto tak zásadně odlišných pohledů na další, poválečný vývoj?

Drtivá většina rozporů se týkala budoucího uspořádání evropského kontinentu coby místa, kde již podruhé během pouhého čtvrtstoletí vzplanul globální vojenský konflikt. Z hlediska významu pro budoucí vývoj se s odstupem času jeví jako klíčové

5 Gaddis, J. L., *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy,* New York 1982, s. 4; tento jistě nadnesený výrok (i když zmírněný dovětkem, že Truman nechce vidět zvítězit Hitlera za žádnou cenu) vypovídá mnohé o nejednoznačném postoji amerického veřejného mínění té doby, které vycházelo celkem logicky z fakticky spojeneckého vztahu Hitlera se Stalinem z první fáze války.

dvě otázky, kolem nichž se nejpozději od roku 1943 točila důležitá politická jednání na nejrůznějších úrovních.

Tou první byl samozřejmě problém poválečného nakládání s poraženými státy, neboť takřka všeobecná shoda vládla v názoru, že uzavření první světové války Pařížskými smlouvami (s důrazem na tu nejdůležitější, Versailleskou z roku 1919) bylo jednou z hlavních příčin vzniku situace vyústivší ve válku právě probíhající. Shoda sice byla na výše uvedené negativní roli versailleského mírového uspořádání, nikoli však na důvodech, proč tento systém nefungoval; v tomto bodě naopak přetrvávaly naprosto zásadní rozpory, které měly téměř systémovou povahu.

1. 1. Spojené státy a Evropa

Druhou otázkou, kterou bylo nutné velice rychle zodpovědět a na jejímž vyřešení do značné míry záviselo další směřování vývoje starého světa, bylo poválečné uspořádání vzájemných euro-amerických vztahů, zejména problém fyzické – a vlastně vůbec politické - přítomnosti Spojených států na evropském kontinentu. Spojené státy se při tomto rozhodování de facto nemusely na nikoho ohlížet a z pohledu tradice amerického pragmatismu a převládajících nálad ve společnosti existovalo nespočet důvodů pro opakování situace po roce 1918, kdy se nově nastoupivší politická reprezentace zcela legitimně rozhodla k návratu do vod tradičního izolacionismu.[6]

Před podobným rozhodnutím stály Spojené státy po necelých třiceti letech znovu a síly prosazující oba názory byly minimálně vyrovnané. Nesrovnatelná s obdobím konce wilsonovské éry však byla odpovědnost, kterou na sebe tímto rozhodnutím Spojené státy braly a jíž se tváří v tvář dokonalému kolapsu Evropy nemohly při sebevětší snaze zbavit.

Situace v roce 1945 se od té na konci první světové války lišila hned v několika ohledech. USA již měly jednoznačně negativní zkušenost s vývojem po roce 1918, kdy se právě jejich rezignace na postavení světové velmoci stala jedním z faktorů limitujících případnou funkčnost mírového uspořádání. Spojené státy si nyní mno-

6 Z voleb do Kongresu konaných v listopadu 1918 vzešla izolacionistická většina, která znamenala potvrzení rozpadu wilsonovské koalice z doby války a která stála i za pozdějším odmítnutím ratifikace Wilsonových podpisů pod klíčovými dokumenty z Pařížské mírové konference.